

اندیشه

مروری بر انتقادات به تکثر‌گرایی سیاسی

کفه محاسن تکثر گرایی سنگین است

می‌افزاید. مرحوم علامه محمدتقی جعفری در این راستا قید و شرطی برای تکثر عقاید و نهادهای سیاسی در نظر گرفته و می‌فرماید: «اینکه شرط کردیم طرح نظریات گوناگون باعث اضطراب نباشد، برای این است که مردم به‌طور جدی می‌خواهند با نظر به وضع معزی و روانی خود، یک زندگی آرامی داشته باشند، بر هم زدن این آرامش، تنها از دست دادن نوعی لذت نیست، بلکه موجب اختلال در فرهنگ دینی، اخلاقی و حتی حقوقی و سیاسی نیز خواهد بود.» ایشان در ادامه توضیح می‌دهند: «تو‌گرایی و نوبینی، آری ولی مختل ساختن مغز و روان مردم و جامعه هر گز… جامعه از حیث حقوقی، سیاسی، فرهنگی و… راهی برای خودش دارد و به راهی می‌رود چرابدون اثبات با دلایل قطعی و به مجرد خوشایند بودن تازه‌گرایایی و او تازه‌گرایان آبی اساس، باید آن را دچار تشویش کرد؟ ظالم آن قومی که چشمان دوخندند، و ز سخنها عالمی را سوختند.»

این اشکال گرچه می‌تواند بر فعالیت‌های متکثر سیاسی وارد باشد و مخصوصاً در صورتی که نهادهای سیاسی در مسیر نیل به اغراض و اهداف خود، به تشویش اذهان مبادرت کرده یا از مسیر حقیقت خارج شوند، ناخواسته پیروان خود را نیز به انحراف می‌کشاند اما چنین اشکالی در جامعه بصیر و دارای

اینهاست که برای تکثر‌گرایی و تنوع است؛ بستر‌سازی برای شکل‌گیری تفرقه و توسعه اختلافات موجود در جامعه اسلامی است که می‌تواند منجر به نزاع سیاسی میان گروه‌ها و مردم شود که این موضوع در نهایت تسبب تضعیف قوای امت و سستی بنیان دولت اسلامی در مقابل دشمنان می‌شود: «و لاتنازوا فتفشلوا و تذهب ریحکم» (انفال/ ۴۶).

طبیعی است در وضعیت تکثر سیاسی، هر فرد یا گروهی مطابق با نظر به فقهی و اجتهادی که خودش را به آن ملتزم می‌داند، مردم را به حمایت از دیدگاه مورد نظرش دعوت می‌کند و تفکر مخالف را مورد هجوم و انتقاد قرار می‌دهد. رسانه‌ها و مطبوعات عمدتاً در پی انعکاس مطالب و تبیین ادعای این گروه‌ها به جای مطالبات مردمی هستند. این تازه در حالی است که فرض بگیریم در سیاست اسلامی دست‌کم براساس ادعا تمامی احزاب اسلامی بوده و رفتارهای شرعی

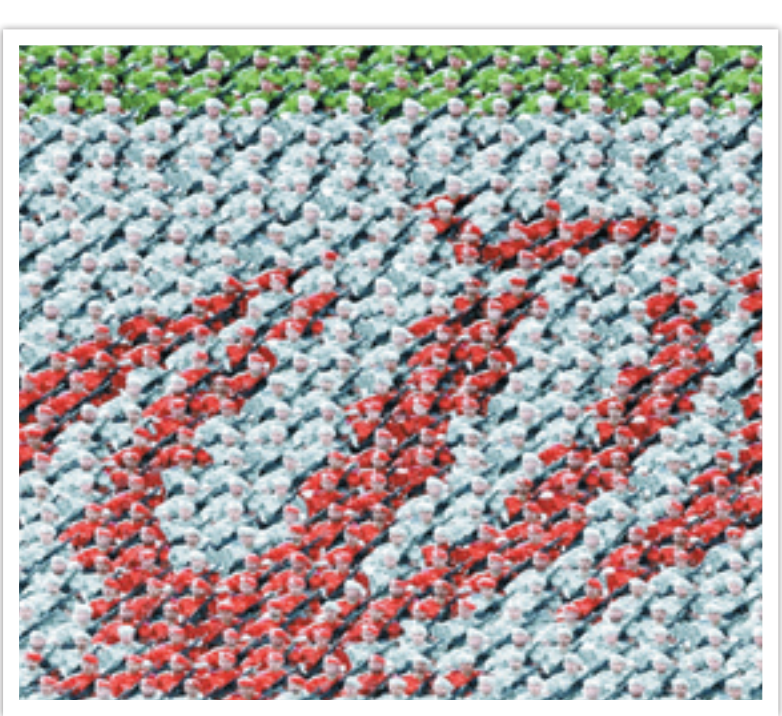
بروز می‌دهند.

از ایرادات مهم دیگر تکثر‌گرایی سیاسی به زعم برخی فلاسفه علوم سیاسی، ایجاد تردید در آدمی نسبت به حقیقت است. زمانی که مسیرهای متکثری برای سعادت سیاسی به جامعه پیشنهاد گردد، انسان در گزینش حقیقت دچار شک و تردید می‌شود. چه بسا تشخیص اینکه الزاماً یک گروه یا نهاد سیاسی رأی و نظرش با حق و حقیقت نزدیک‌تر است، چندان آسان نباشد. ایجاد احساس تردید ناشی از تکثر، گاه به تردید در مبانی قهیدی انسان‌ها نیز می‌انجامد و در صورتی که تردید در مبانی و اصول حادث شود، آرامش سلب و عدم اطمینان بر زندگی فرد سایه می‌اندازد. فراوان دیده‌ایم که افراد جامعه در پی تردیدهای ایجاد شده در عالم سیاست و ناشی از خلط حقیقت، مسیر را به بیراهه رفته‌اند و دچار فتنه شده و حتی در مبانی اعتقادی و مذهبی‌شان نیز تردید واقع شده است.

برخی منتقدان تکثر سیاسی، معتقدند طرح و تحقق نظریات متنوع در صورتی که اشاعه آن موجب اضطراب در افکار مردم نباشد، مانعی ندارد، اما به هر حال اصل در تکثر‌گرایی، به ویژه در احزاب اسلامی، طرح نظر به‌خا، خط‌مشی‌ها و برنامه‌ها در شارع عام است تا بدین ترتیب افکار عمومی جلب و تحریک شود و این امر، ناخواسته به تشویش روانی و تردید در انتخاب‌گری

فهم سیاسی ارتقا یافته به حداقل می‌رسد و زمانی که حکومت بتواند در راستای شکوفایی خردورزی جامعه گام بردارد و ابزار فهم و تشخیص را در اختیار افراد قرار دهد، مسیر غلط و درست به سادگی قابل شناسایی خواهد بود و نیز باید در نظر داشت، سایر تفاوت‌ها میان نظرات احزاب و گروه‌ها در یک جامعه اسلامی نیز الزاماً به معنی دروغ بودن یک نظر و حقانیت رأی گروه دیگر در یک موضوع نیست، بلکه ناشی از تفاوت در سلاطیق می‌تواند باشد و گزینش هر یک از این نظرات به معنی انتخاب بین حقیقت و دروغ نیست؛ چنانچه آدمی بین نوشیدن شیر یا عسل مختار باشد. پس امید ثواب و مصلحت اجتماعی در صورت انتخاب هر یک از دو مسیر خواهد بود؛ مگر آن که انتخاب بین شیر و زهر باشد که طبیعتاً حکومت اسلامی موظف است تا حد ممکن با دور از دسترس نگه داشتن، زهر افراد جامعه‌را از قرار گرفتن چنین در دوراهی خطیری برحذر دارد.

از جمله عوارض دیگر تکثر سیاسی در نگاه برخی منتقدان، آن است که در فضای تکثر سیاسی، فعالان حزبی و حامیان توده‌ای آنان قهراً یا اغلب، به تبع اقتضای کار مرتکب بعضی از محظورات و محرمات شرعی می‌شوند. مسائلی نظیر غیبت، نمایی، کذب، شهادت دروغ، تعریف بی جان همدلان و بد‌گویی از دشمنان، افترا، تجسس حرام که موجب ترور شخصیت و کدر کردن چهره مخالفان و به طور کلی چهره‌سازی ناپجای مثبت و منفی در سایه تبلیغات احساسی می‌شوند و به دور ماندن از چنین فضایی در سیاست بسیار دشوار است. این منتقدان نیز گرچه تا حدودی درست می‌گویند و مشاهدات نهادهای سیاسی نشان می‌دهد از ابزارهای بعضاً نامشروع برای نیل به امیال بهره می‌گیرند، اما سؤال اینجاست که آیا چنانچه این منتقدان ادعا دارند، استفاده از ابزار نامشروع، طبیعت و اقتضای رقابت سیاسی است یا انحرافی قابل پیشگیری؟ نه تنها تکثر‌گرایی بلکه حقیقت‌دچار شک و تردید می‌شود

تقابل با منافع و مصالح عمومی قرار می‌گیرد، می‌توان اینچنین ادعا نمود که گرچه احزاب سیاسی در جریان مبارزات انتخاباتی خود و رقابت با رقیب، به صورت طبیعی از ابزارهایی بهره می‌گیرند که ممکن است در بدو امر در تعارض با مصلحت عامه مسلمین امع از مصالح ملی و دینی به نظر برسد لکن درصورت غلبه عقلانیت بر فضای جامعه اسلامی، به منظور اقبال عمومی چاره‌ای ندارند که منافع حزبی خودشان را با مصلحت‌های ملی و اسلامی جامعه تطبیق و تعدیل نمایند و اهداف حزبی را نیز در مسیر هدایت مصالح عامه مطابقت دهند. اما باید تأکید نمود، خود مصالح عامه یا به عبارت بهتر، آگاهی عامه به مصالح عامه در جریان همین دیالکتیک مستمر بین مصالح حزبی و قضاوت‌های عمومی شکل می‌گیرد و نهایتاً در عرصه آرای عمومی به ظهور می‌رسد. احزاب سیاسی، همسازی خود با اراده عمومی را در قالب برنامه‌های انتخاباتی توضیح داده و به‌گونه‌ای آشکار متعهد به انجام آنها می‌شوند. اما به هر حال بسنا به اقتضای اختیار بشری و احتمال خطاپذیری در انتخاب، قرار گرفتن یک حزب یا تقدم منافع حزبی بر منافع ملی غیرممکن نخواهد بود. در چنین شرایطی نیز در فضای باز سیاسی ناشی از تکثر‌گرایی سیاسی، احزاب در قدرت، پس از پیروی و تصدی مناصب سیاسی و با نظر به دیدگان بیدار احزاب و رسانه‌های رقیب، همواره مجبور است خود را متعهد و ملتزم به برنامه‌های منطبق با منافع عمومی نمایش دهد تا توان حفظ میزان رأی و حمایت افکار عمومی را داشته باشد، لذا احزاب خارج از قدرت و رسانه‌ها، در سیستم تکثر‌گرا به عنوان مکانیسم مهار استبداد حزب

تقابل با منافع و مصالح عمومی قرار می‌گیرد، می‌توان اینچنین ادعا نمود که گرچه احزاب سیاسی در جریان مبارزات انتخاباتی خود و رقابت با رقیب، به صورت طبیعی از ابزارهایی بهره می‌گیرند که ممکن است در بدو امر در تعارض با مصلحت عامه مسلمین امع از مصالح ملی و دینی به نظر برسد لکن درصورت غلبه عقلانیت بر فضای جامعه اسلامی، به منظور اقبال عمومی چاره‌ای ندارند که منافع حزبی خودشان را با مصلحت‌های ملی و اسلامی جامعه تطبیق و تعدیل نمایند و اهداف حزبی را نیز در مسیر هدایت مصالح عامه مطابقت دهند. اما باید تأکید نمود، خود مصالح عامه یا به عبارت بهتر، آگاهی عامه به مصالح عامه در جریان همین دیالکتیک مستمر بین مصالح حزبی و قضاوت‌های عمومی شکل می‌گیرد و نهایتاً در عرصه آرای عمومی به ظهور می‌رسد. احزاب سیاسی، همسازی خود با اراده عمومی را در قالب برنامه‌های انتخاباتی توضیح داده و به‌گونه‌ای آشکار متعهد به انجام آنها می‌شوند. اما به هر حال بسنا به اقتضای اختیار بشری و احتمال خطاپذیری در انتخاب، قرار گرفتن یک حزب یا تقدم منافع حزبی بر منافع ملی غیرممکن نخواهد بود. در چنین شرایطی نیز در فضای باز سیاسی ناشی از تکثر‌گرایی سیاسی، احزاب در قدرت، پس از پیروی و تصدی مناصب سیاسی و با نظر به دیدگان بیدار احزاب و رسانه‌های رقیب، همواره مجبور است خود را متعهد و ملتزم به برنامه‌های منطبق با منافع عمومی نمایش دهد تا توان حفظ میزان رأی و حمایت افکار عمومی را داشته باشد، لذا احزاب خارج از قدرت و رسانه‌ها، در سیستم تکثر‌گرا به عنوان مکانیسم مهار استبداد حزب

تقابل با منافع و مصالح عمومی قرار می‌گیرد، می‌توان اینچنین ادعا نمود که گرچه احزاب سیاسی در جریان مبارزات انتخاباتی خود و رقابت با رقیب، به صورت طبیعی از ابزارهایی بهره می‌گیرند که ممکن است در بدو امر در تعارض با مصلحت عامه مسلمین امع از مصالح ملی و دینی به نظر برسد لکن درصورت غلبه عقلانیت بر فضای جامعه اسلامی، به منظور اقبال عمومی چاره‌ای ندارند که منافع حزبی خودشان را با مصلحت‌های ملی و اسلامی جامعه تطبیق و تعدیل نمایند و اهداف حزبی را نیز در مسیر هدایت مصالح عامه مطابقت دهند. اما باید تأکید نمود، خود مصالح عامه یا به عبارت بهتر، آگاهی عامه به مصالح عامه در جریان همین دیالکتیک مستمر بین مصالح حزبی و قضاوت‌های عمومی شکل می‌گیرد و نهایتاً در عرصه آرای عمومی به ظهور می‌رسد. احزاب سیاسی، همسازی خود با اراده عمومی را در قالب برنامه‌های انتخاباتی توضیح داده و به‌گونه‌ای آشکار متعهد به انجام آنها می‌شوند. اما به هر حال بسنا به اقتضای اختیار بشری و احتمال خطاپذیری در انتخاب، قرار گرفتن یک حزب یا تقدم منافع حزبی بر منافع ملی غیرممکن نخواهد بود. در چنین شرایطی نیز در فضای باز سیاسی ناشی از تکثر‌گرایی سیاسی، احزاب در قدرت، پس از پیروی و تصدی مناصب سیاسی و با نظر به دیدگان بیدار احزاب و رسانه‌های رقیب، همواره مجبور است خود را متعهد و ملتزم به برنامه‌های منطبق با منافع عمومی نمایش دهد تا توان حفظ میزان رأی و حمایت افکار عمومی را داشته باشد، لذا احزاب خارج از قدرت و رسانه‌ها، در سیستم تکثر‌گرا به عنوان مکانیسم مهار استبداد حزب

د

از بررسی تبعات و عوارض احتمالی فضای سیاسی متکثر در مقابل مدل سیاسی مبتنی بر تک‌صدایی، می‌توان نتیجه گرفت عوارض ناشی از سیستم تکثر‌گسرا، در مقابل تبعات سیستم تک‌رأی، همچنان حق را به جانب دفاع از تکثر‌گرایی سیاسی سوق می‌دهد

صحيح عوارض جانبی خود را داشته باشد اما آیا این دلیل بر عدم استفاده از ابزار است؟ آیا چون چاقو تاکنون دست همه ما را دست کم یک‌بار بریده است؛ پس باید چاقو را از دامنه ابزارهای مورد استفاده انسان حذف کنیم یا دقت افراد در استفاده از این ابزار به نحو مطلوب باید ارتقا یابد؟ همچنین از نظر منتقدان، تعصب حزبی و التزام به رأی گروه حزب یکی دیگر از آفات تکثر‌گرایی سیاسی است که موجب خدشه در عقل و آزاداندیشی افراد در جامعه متکثر می‌شود. در چنین جامعه‌ای فعالان سیاسی که مناصب دولت را به‌عهده می‌گیرند، خرد و تدبیر را کنار گذاشته و مطابق با لوازمات حزب و جناح خود عمل می‌کنند. در واقع، بسیاری از قوانین، سنن و احکام شریعت را بنا بر مصالح حزب و گروه خاص، توجیه و تفسیر می‌نمایند و در شرایطی، خود و گروه خود را در مقابل رقیب تزکیه می‌کنند: «فلا تزکوا انفسکم هو اهلکم بمن اتقی» به‌طور کلی در تکثر‌گرایی سیاسی، نظام‌های حزبی از کار ویژه اصلی خود به عنوان ابزار مشارکت‌سیاسی، به افسراط در تعظیم و تقدیس حزب تغییر ماهیت داده و به‌عبارت دیگر به جای اینکه سازمان حزب و گروه در خدمت افراد باشد، افراد در خدمت منافع احزاب و جناح‌ها قرار گیرند.

ضرورت‌های تکثر‌گرایی سیاسی در جامعه اسلامی
اولین نکته‌ای که باید مورد توجه قرار داد این سؤال ساده و بدیهی است که اگر طرفدار تکثر‌گرایی سیاسی نباشیم، جایگزینمان برای حکمرانی چیست؟ تجربه بشریت نشان دهنده امکان دو مدل حکومتی مرتب تب یا همم منطبق و از همم فاصله می‌گیرندواز چنین رابطه دیالکتیکی، دو نتیجه مهم حاصل می‌شود: **اولاً** مصالح عمومی و جناحی به تدریج تعدیل و اصلاح می‌شوند و **ثانیاً** مصالح عمومی مملاک داورى نهایى در پذیرش یا عدم پذیرش و در نتیجه **صحت و سقم اجتماعی – مصلحت سلوکی- مصالح جناحی تلقی می‌شود**
حاکم و منفعت‌طلبی آن می‌توانند عمل کنند و هر چه احزاب قدرتمندتر اسلامی و رسانه‌های قوی‌تر در جامعه حضور داشته باشند، به این بلوغ کمک خواهند کرد. همچنین باید در نظر داشت، در یک جامعه تکثر‌گرا، مصالح عمومی و حزبی الزاماً مصالح ثابت تعریف شده و نامتغیری نیستند، بلکه به‌طور مرتب با هم منطبق و از هم فاصله می‌گیرند و از چنین رابطه دیالکتیکی، دو نتیجه مهم حاصل می‌شود: **اولاً** مصالح عمومی و جناحی به تدریج تعدیل و اصلاح می‌شوند و **ثانیاً** مصالح عمومی ملاک داورى نهایى در پذیرش یا عدم پذیرش و در نتیجه **صحت و سقم اجتماعی – مصلحت سلوکی – مصالح جناحی تلقی می‌شود**. به این معنا که در صورت همسازى اسلامی، ضمن تقویت وفای و انگیزه‌های مشارکت ملی و جلوگیری از رکود سیاسی جامعه، نظارت بر حاکم یا حزب و گروه حاکم ممکن و مصلحت نظام و مردم را تقریب می‌نماید.

همچنین در پاسخ به این ابهام که منافع حزبی در

را الگوی رأی و رقابت هسای انتخاباتی به‌عهده می‌گیرد و مرزهای آن را شریعت اسلامی تعیین می‌نماید.

ضرورت کاهش عوارض تکثر‌گرایی
از بررسی تبعات و عوارض احتمالی فضای سیاسی متکثر در مقابل مدل سیاسی مبتنی بر تک صدایی، می‌توان نتیجه گرفت عوارض ناشی از سیستم تکثر‌گرا، در مقابل تبعات سیستم تک‌رأی، همچنان حق را به جانب دفاع از تکثر‌گرایی سیاسی سوق می‌دهد. قاعدتاً ضرورت تکثر‌گرایی سیاسی، مقتضی گوشش در معالجه یا تقلیل عوارض منفی و پیامدهای سلسلی این رهیافت است. یکی از مهم‌ترین این تلاش‌ها نهادینه کردن و نظارت قانونی بر فعالیت‌های حزبی است که بتواند ضمن تمهید فضای سالم رقابت‌سیاسی بر مبناى دیدگاه‌های اجتهادی – فقهائی آداب شرعی و قانونی مبارزه سیاسی و حقوق مشارکت‌کنندگان در آن را به‌طورهمه‌جانبه حفظ نماید. از جمله مفروضات مهم این است که هر انسان یا حزب و گروهی در اجتهاد و استنباط خود خطاپذیر است؛ هیچ کس جز ائمه (ع) معصوم نیستند و بنابراین هر گروهی که در مسائل اجتهادی نظر می‌دهد، در صورت صواب، دو اجر و در صورت خطا در اجتهاد نیز مآجور بوده و اجر واحد کسب می‌کند. در هر دو حالت، حزب و گروه اسلامی است که خطا در اجتهادش ضرری نخواهد داشت.

تأیید رقابت و اختلاف سیاسی در نگاه اسلامی
بررسی متون و نصوص دینی نیز نشان می‌دهد دست‌کم برداشت‌های مختلف از آرا و نظرات امری مذموم نیست، بلکه رقابت احسن است که «و جادلهم بالتي هي احسن» (نحل/ ۱۲۵) و رعایت حدود فقهی این مجادله و رقابت، زیرا که به ویژه در مسائل سیاسی – اجتماعی برداشت‌های متفاوتی از احکام شرعی قابل تصور است و چنانکه برخی از محققان اشاره کرده‌اند، چه بسا در موارد خاص احکام متفاوتی بوده یا شیء و مصادق واحد بر حسب فروض مختلف حکم متعددی داشته باشد. در روایتی از امام صادق (ع آمده است: «انما علينا نلقى اليکم الاصول و عليكم ان تفرعوا؛ بر ما واجب است که اصول را برای شما بیاموزیم و بر شماست که جزئیات (فروع) را برگزینید.» در علل الشرائع، روایت جالبی منقول از امام

کاظم (ع) آمده است که ایشان می‌فرمایند: «اختلاف شیعیمان برای شما رحمت است و زمانی که قائم آل محمد (عج) ظهور نماید، این گرایش‌ها، گروه‌ها و دسته‌های مختلف را به یک جمع واحد تبدیل خواهد نمود.» امام (ع) درباره علت اختلاف نظر اصحاب نیز می‌فرماید: «من چنین مقرر کرده‌ام، اگر شما بر امر واحدی اجتماع نمایید، البته گرفتار می‌شوید».

به هر حال، به نظر نمی‌رسد که تکثر‌گرایی سیاسی در اسلام، فاقد پشتوانه نظری باشد یا منابع دینی مخالف آن است، اما نکته فوق به این معنا هم نیست که چنین مفهومی در اسلام فاقد هر گونه قدر مبتنی باشد، بلکه منظور آن است که دستگاه شریعت، به ویژه در فقه شیعی، مشارکت مردم در سرنوشت خود را همراه با رعایت اصول و ارزش‌های خاص می‌پذیرد. در دولت اسلامی، هیچ ضرورتی ندارد که تکثر‌گرایی سیاسی را مطلق و غیر مطلق بر شرایط و مبانی دینی خود تعریف کنیم، بلکه این مفهوم نیز همانند سایر مفاهیم سیاسی در عمل، ذیل ارزش‌های عام و چارچوب نهادی و ساختاری «جامعه و دولت اسلامی» تحقق می‌یابد.

با چنین فرضی که اساس تکثر‌گرایی سیاسی، مخالف با مبانی شرعی اسلام نیست و از طرفی هم نسبت به الگوهای رقیب مدیریت سیاسی رجحان دارد عوارض و ابعاد منفی آن قابل معامله و تعدیل است. به‌عنوان مثال، محظورات شرعی از قبیل ارتکاب غیبت، نمایی، شهادت دروغ، تجسس حرام، سوءظن، کشف اسرار مردم و امثال ذلک که روابط اجتماعی مسلمین را سست می‌کنند، از جمله پدیده‌هایی هستند که در غیاب احزاب سیاسی نیز وجود دارند تنها طریق امتناع از نهادینه شدن این گناهان، تذکر مدام عقوبات اخروی و تمهید قوانین و مقررات ویژه در جامعه به‌ منظور مجازات و کنترل مرتکبان است و چنین هدفی، به خصوص در شرایط تحقق تکثر‌گرایی سیاسی، شفاف‌تر و بیشتر قابل دسترسی می‌نماید.